

הערכה של התערבות למניעת אלימות בין ילדים בגיל הרך

**דו"ח מסכם
15 בדצמבר 2008**

פרופ' מרים רוזנטל

ביה"ס לעבודה סוציאלית האוניברסיטה העברית בירושלים

**מבוסס על חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של דר' תמר בר (2007):
"טיפול קומפלטנטיות רגשית-חברתית בקרב פעוטות במסגרות חינוכיות: תפקיד
המחנכת".**

מבוא

בשנים האחרונות, יחד עם גידול במספר הילדים הצעירים, השוהים במסגרות חינוכיות קבוצתיות, החלה התעניינות מחקרית בחוויותיהם של ילדים אלה, ובדרכים בהן משפיעה שהותם במסגרת החינוכית על התפתחותם. בכניסתם למסגרת החינוכית פוגשים הילדים במחנכת ובילדים אחרים בני גילם. נמצא כי לדמויות אלה (המחנכת וקבוצת הילדים) השפעה על התנהגויותיהם ויכולותיהם הרגשיות-חברתיות. המחקר הנוכחי התמקד בתפקידה של המחנכת בטיפוח יכולות רגשיות-חברתיות של פעוטות בקבוצה, כצעד ראשון בתהליך חינוכי למניעת אלימות בין ילדים.

למערכת היחסים הנבנית בין הפעוט לבין המחנכת שלו השלכות חשובות על התפתחותו של הפעוט. בעיקר חשובה, בהקשר זה, איכות המגעים ביניהם. נמצא, למשל, שכאשר איכות המגעים בין המחנכת לילדים היא טובה (למשל, כאשר המחנכת מחבקת ילדים ומנחמת אותם ברגעי מצוקה), הילדים יותר אמפטיים, יוזמים יותר התנהגויות פרו-חברתיות כלפי ילדים אחרים ומגלים פחות התנהגויות של תוקפנות כלפי אחרים (צור, 1992). כמו כן, נמצא כי במקרים בהם דפוס המגעים בין המחנכת לילד הוא שלילי (למשל, כאשר מחנכת מתעלמת ממצוקה של ילדים, מאיימת עליהם או מענישה אותם) הילדים מגיבים בהתנהגויות רבות יותר של תוקפנות (Burton & Denham, 1998). אם כן, להתנהגות המחנכת השפעה על הקומפוטנטיות הרגשית-חברתית של הפעוט.

עוד נמצא, שאיכות המגעים בין המחנכת לילד מושפעת ממגוון גורמים ביניהם מאפיינים מבניים של המסגרת החינוכית (גודל קבוצת הילדים והרכבה, למשל), ומאפיינים של המחנכת כמו: השכלתה, שנות הניסיון שלה בעבודה עם ילדים והכשרתה המקצועית. נמצא, למשל, שאיכות המגעים בין מחנכות, אשר השתתפו בהכשרה לגיל הרך, לבין ילדים, הייתה גבוהה יותר מזו של מחנכות, אשר לא השתתפו בהכשרה דומה (Farver, et al., 1995 ; Arnett, 1989). יתר על כן, נמצא שהכשרה ממוקדת למחנכות היא יעילה יותר במקרים בהם רמת ההשכלה של המחנכות נמוכה והכשרתן המקצועית קצרה (Rosenthal, 1990 ; 1994). תמונת המצב בישראל מתאימה לקריטריונים אלה: רמת ההשכלה של מחנכות בישראל נמוכה יחסית להשכלתן של מחנכות בעולם¹ ומשך ההכשרה המקצועית למחנכות בישראל הוא קצר. כמו כן, תוכניות ההכשרה הבסיסיות למחנכות לא עוסקות בסוגיות של התפתחות רגשית-חברתית של ילדים צעירים ובתפקיד המחנכת בטיפוח קומפוטנטיות רגשית-חברתית של ילדים אלה. לאור זאת, ניתן היה להניח, שאחת הדרכים לשיפור איכות המגעים בין מחנכות לילדים ולטיפוח קומפוטנטיות רגשית-חברתית של ילדים היא באמצעות הכשרה מקצועית ממוקדת למחנכות.

לפיכך, המטרה במחקר הנוכחי הייתה לבחון האם ניתן, באמצעות התערבות ייחודית למחנכות (התוכנית "ללמוד לחיות ביחד") לטפח התייחסות רגישה של מחנכות בזמן מצבים

¹ בישראל רוב המחנכות מסיימות 10-12 שנות לימוד בלבד, בעוד שבעולם מחנכות רבות מסיימות קולג' או לימודי תואר ראשון (Arnett, 1989 ; Howes & Smith, 1995).

רגשיים-חברתיים בין פעוטות ולקדם קומפוטנטיות רגשית-חברתית של פעוטות אלה, כצעד מונע התפתחות של התנהגויות אלימות בין ילדים.

מחנכות בקבוצת-ההתערבות השתתפו בתוכנית "ללמוד לחיות ביחד", אשר מטרתה הייתה לטפח מיומנויות התערבות של מחנכות במצבים רגשיים-חברתיים בין פעוטות, תוך ניצול מצבים אלו ללמידה רגשית-חברתית אצל הפעוטות. הנחות המוצא של תוכנית ההתערבות היו, שהשתתפות של מחנכת בתוכנית עשויה לתרום למגעים איכותיים בינה לבין הפעוטות במצבים רגשיים-חברתיים, ולעזור למחנכת לטפח מגעים חברתיים חיוביים ויעילים בין פעוטות לבין עצמם. כמו כן, הציפייה הייתה, שכל אלו יתרמו לטיפול קומפוטנטיות רגשית-חברתית של הפעוטות. מחנכות בקבוצת-ההשוואה השתתפו בתוכנית ההשתלמויות של ארגון ויצ"ו.

דו"ח הביניים הציג את :

- א. ההכנות לביצוע ההתערבות הניסויית.
- ב. הכנת השדה (מעונות-היום) לקראת איסוף הנתונים והשתתפות בתכנית.
- ג. הכנת צוות תצפיתניות לאיסוף נתונים
- ד. ביצוע השלב הראשון של איסוף הנתונים (שלב ה"לפני").
- ה. הפעלת תוכנית ההתערבות
- ו. השלב השני של איסוף הנתונים (שלב ה"אחרי")
- ז. הזנת נתונים למחשב
- ח. עיבודים ראשוניים

הדוח המסכם מציג להלן את עיקר ממצאי מחקר ההערכה של מועילות התכנית "ללמוד לחיות ביחד" ואת המסקנות וההמלצות שנגזרו ממחקר זה .

סכום ממצאי המחקר

ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על כך שהשתתפותן של מחנכות בתוכנית ההתערבות "ללמוד לחיות ביחד" תרמה לטיפול דרכי התערבות חיוביות של מחנכות לנוכח מצבים רגשיים-חברתיים של הפעוטות בקבוצה, בכך שעזרה להן לפתח התנהגויות מותאמות בהקשרים אלו וגם, באופן כללי יותר, לעליה בשכיחות של אינטראקציות "רגישות" יותר של המחנכת כלפי הילדים בסיטואציות יומיומיות במעון. כלומר, מחנכות אשר השתתפו בתוכנית ההתערבות התנהגו כלפי ילדים יותר בחום, הפגינו יותר הנאה והתלהבות והיו פחות ביקורתיות, מענישות ומאיימות במגעים שלהן עם ילדים, בהשוואה למחנכות שלא השתתפו בתכנית. יתר על כן, מחנכות אלו נוטות יותר ממחנכות אשר לא השתתפו בתוכנית, להעניק לילדים תמיכה ברגעי עוררות רגשית, לטפח מיומנויות חברתיות של ילדים (למשל מיומנויות מו"מ והתנהגויות פרו-חברתיות). מחנכות אלה נוטות יותר להקשיב לילדים בתשומת לב, להנות מהם יותר, ולהיות סבלניות ופחות ביקורתיות ועוינות בעת טיפול שגרתי. זאת לעומת הפחתה בהתנהגויות חיוביות ועלייה חדה בהתנהגויות מענישות, שחלו בקרב מחנכות, אשר לא השתתפו בתוכנית. (ממצאים אלו בולטים יותר אצל המחנכות העובדות בכתת-"הבוגרים" שהשתתפותן במפגשי התכנית הייתה תדירה ועקבית יותר מאשר זו של המחנכות בכתת-"הצעירים").

הילדים בכיתות של המחנכות שהשתתפו בתכנית ההתערבות גילו בסוף השנה יכולת חברתית טובה יותר, פחות תוקפנות, ופחות נסיגה חברתית, מאשר הילדים בכיתות של המחנכות שלא השתתפו בתכנית (קבוצת-השוואה). בדומה לממצאים של מחקרים אחרים על השפעת התערבות על התנהגות ילדים מאוד צעירים, הבדלים אלו בין הקבוצות לא היו מובהקים סטטיסטית. חשיבות הממצא עבור הילדים הוא בדפוס החיובי הכללי של התנהגותם, בעקבות השתתפות המחנכות בתכנית "ללמוד לחיות ביחד". דפוס זה הוא שמוביל בהמשך ההתפתחות להתנהגות חברתית שאיננה אלימה.

אי לכך, המסקנה הכללית של המחקר היא שניתן, באמצעות התוכנית "ללמוד לחיות ביחד", לטפח התייחסות רגישה של מחנכות בזמן מצבים רגשיים-חברתיים בין פעוטות ולקדם קומפוטנטיות רגשית-חברתית של פעוטות אלה.

ממצאים נוספים של המחקר חושפים תמונה עגומה ביותר של איכות הטיפול-חינוך בפעוטות במעונות-יום. הממצא הבולט בהשוואה בין המדידות של תחילת השנה ואלו של סוף השנה מצביע על ירידה (מובהקת סטטיסטית) באיכות הטיפול-חינוך שמקבלים הילדים בכל המעונות שנבדקו. ממצא זה מוסבר בדרך כלל על ידי גורמי שחיקה מרובים המאפיינים את מעונות-היום בישראל. ירידה זו בולטת במיוחד בקבוצה שלא השתתפה בתכנית "ללמוד לחיות ביחד". היא מתבטאת גם בירידה באיכות האינטראקציות בין מחנכות לילדים במהלך השנה. מחנכות אלו בסוף השנה - תומכות פחות בילדים במצבי עוררות רגשית, הן פחות מנחמות אותם, פחות מטפחות מיומנויות רגשיות-חברתיות ופחות מתייחסות לילדים עם קושי ייחודי (ילדים ביישנים או ילדים עם קשיי ויסות רגשי). במצבים רגשיים-חברתיים בין ילדים בקבוצה, הן נוטות להרחיק בין ילדים, ולעיתים קרובות הן מתעלמות ממצבים אלו או מתייחסות בזלזול כלפי רגשותיהם של ילדים. מהממצאים עולה גם שמחנכות, בסוף השנה, הן פחות סבלניות, פחות קשובות לילדים ופחות נהנות מהם, הן מענישות את הילדים ומעבירות עליהם ביקורת לעתים תכופות יותר. ממצאים אלו תואמים ממצאים מחקרניים אחרים על איכות הטיפול-חינוך הירודה במעונות-יום בישראל (רוזנטל, 2000 ; 2004).

על רקע ממצאים אלו חשוב להבליט את העובדה שהשתתפותן של מחנכות בתוכנית ההתערבות "ללמוד לחיות ביחד" מיתנה את הירידה באיכות הטיפול-חינוך בכתות שלהן, ואף שיפרה את איכות האינטראקציות בין המחנכות לילדים. כלומר, אחד ההישגים החשובים של תוכנית ההתערבות "ללמוד לחיות ביחד" היה במניעת הירידה באיכות הטיפול-חינוך ובשיפור התנהגויות המחנכות במצבים רגשיים-חברתיים בין פעוטות בקבוצה.

נתונים נוספים התקבלו מראיונות עם מנחות התכנית ומ"יומן השתתפות" שניהלו. נתונים אלו תרמו להמלצות לשיפורים במבנה התכנית "ללמוד לחיות ביחד", ובאופן הפעלתה.

המלצות המחקר

1. מומלץ לאפשר לכל המחנכות של ילדים בגיל הרך להשתתף בתכנית "ללמוד לחיות ביחד". התכנית מומלצת במיוחד לאלו העובדות במסגרות חינוכיות לילדים ב"סיכון", אשר מתמודדות עם שחיקה גבוהה במיוחד בעבודתן. התוכנית, אשר מספקת כלים למחנכות, עשויה לעזור

למחנכות אלו בהתמודדות היומיומית עם מצבים רגשיים-חברתיים קשים בקרב ילדים אלו, ולתת מענה לחוסר האונים ולמצוקה שלהן. כמו כן, יש לשקול לערוך התאמות נוספות של התוכנית למחנכות העובדות עם אוכלוסייה זו על צרכיה הייחודיים.

2. מומלץ למצוא דרכים לעודד השתתפות סדירה ועקבית של המחנכות בכל מפגשי התכנית (כגון, גמול-השתלמות הולם)

3. נתונים שנאספו ממשוב, שמילאו המדריכות בתוכנית ההתערבות, מרמזים לכך שהמחנכות החלו מיישמות בכיתה את דרכי ההתערבות, אשר נלמדו בתוכנית רק בשלביה האחרונים של ההתערבות (אחרי ההדרכה בווידיאו), כלומר כחודש לפני ההערכה הסופית של התנהגות הילדים. מתברר לכן שנדרש זמן ממושך יותר לקליטת הידע החדש שמעניקה התכנית, להטמעתו וליישומו העבודה היומיומית עם הילדים. בודאי שנדרש זמן נוסף כדי ששינויים בהתנהגויות המחנכות יחוללו שינוי מובהק גם בהתנהגויות הילדים. שתי המלצות נגזרות מניתוח זה באשר לשינויים במבנה התכנית "ללמוד לחיות ביחד": א. להקדים ולהאריך את שלב "ההדרכה בווידיאו" בתוך הכיתות במקביל להשתתפות בדיונים של כלל הקבוצה; ב. להמשיך את מתן "ההדרכה בווידיאו" לשנה נוספת, לאחר תום המפגשים הקבוצתיים.

4. מומלץ למפעילי התכנית לשקול שילוב של מעורבות פעילה של הורים כחלק מתוכנית ההתערבות במסגרת החינוכית. השתתפות ההורים בתוכנית יכולה להוביל להתנהגויות הוריות מטפחות יותר, ולכן לתרום להפחתה משמעותית בבעיות התנהגות של הילד בקבוצת בני הגיל שלו. וכך, אנו ממליצים להרחיב את התוכנית ולכלול גם את הורי הילדים כמשתתפים בה. שילוב של הורים בתוכנית עשוי להמצא יעיל ביותר בקרב אוכלוסיות של ילדים ב"סיכון".

5. הממצאים על הירידה הכללית ב"איכות הטיפול-חינוך" במהלך שנת הלימודים מצביעים, כמו מחקרים רבים אחרים, על הצורך בשיפור "סטנדרטים מבניים" במעונות-היום (כמו גודל קבוצות הילדים, הכשרה ותנאי עבודה של הצוות) כדי למנוע את שחיקת המחנכות. סביר להניח שיישום התכנית "ללמוד לחיות ביחד" במסגרות עם סטנדרטים מבניים טובים יותר תביא לתוצאות חיוביות מרשימות יותר.

תרומת המחקר

תרומתו של המחקר הנוכחי נוגעת להערכה אמפירית שיטתית של תוכנית התערבות ייעודית למחנכות, המתמקדת בפעוטות בגיל שנתיים במעונות יום, ואשר עוסקת בתפקיד המחנכת בטיפוח התפתחות רגשית-חברתית. תכניות כאלו הן די נדירות בעולם ובישראל ורובן אינו זוכה להערכה אמפירית שיטתית. ממצאי המחקר תורמים להבנת הצורך לעזור למחנכות לאתר קשיים רגשיים-חברתיים של ילדים, ולתת להן כלים להתמודדות מוצלחת עם קשיים אלו.

ממצאי המחקר הנוכחי מוסיפים משקל לטענות אנשי מקצוע אל מול קובעי המדיניות בדבר חשיבות המחקר בתחום הגיל הרך, ובדבר חשיבותה של התערבות מתאימה למחנכים לילדים בגיל הרך. אנו מאמינים, כי אנשי מקצוע רבים ימצאו בממצאי מחקר זה עניין ויחפשו משאבים ליישום הידע החדש.